

אוטונומיה וחינוך הומניסטי בימינו?

אילן גור-זאב

הצטרפתי לפני חמישים ואחת שנים לעולם אחר מזה הנוכחי, בשכונת חליסא בחיפה. נולדתי ב-1955, בזמן שבו רסיסי העוול רטטו עדיין באופן סטירי-ביקורתי טרם הפיכתם לטראגי-קומדיה בדרך להפיכתם כיום לגרוטסקה; עדויות קרועות-מעורפלות של סבל ועיתונים נושנים, מחבתות מעוקמות וחרסים של סבל התושבים הערבים, שנסו מהשכונה במלחמת השחרור/בנכבה הפלסטינית, העזו עדיין לבצבץ בכל הזדמנות מכמה וכמה סדקים, מצידו השבילים, לצד ומתוך כל "שיבר" נושן, משחקי "תופסת" ו"מחבואים" שזימנו-הצפינו-חישפו נסתרות נפלאות הפינות האלומות וקורי-עכביש חנוטים הכמהים-אלי-נס-הערטול ואת עצמי. באותם הימים השכונה כבר הפכה לשכונת עולים שזה עתה החלו לשקם את עצמם עם עלייתם ממחנות המוות שבאירופה, או שזה מקרוב תומרנו להגר, או שאולצו לנוס מתוסכלים וחסרי כל מארצות ערב לשכונת ילדוטי שהייתה לשדה-קרב קבוע בין זיכרונות ילדי המחנות היריבים. בלילות יש והיו נשמעות זעקות שבר על אימא או הבת שנעלמו באושוויץ או באחת מצעדות המוות ואף פעם לא הסכימו לצאת ולחזור מאותה דירה, אלא היו משוטטות, בנות-בלי-בית בעליצות משונה בין הקירות, החומות ושיחי הצבר שלא היה מעצור לתזזיתיות הצמיחה, הטיפוס וההשכחה שלהם. האם היו אלה יריבים מבשרי-פגע רע למודרניות שמימשה את הבטחת בניין האומה, השיקום, האוטונומיה האינטלקטואלית ורווחי הקבלנים הזריזים שפשטו על השכונה, או, אולי, השדים המתרוצצים בנשמת המודרנה עצמה, המפרנסים בדרכים לא דרכים את רוח החינוך ההומניסטי והמחויבות לאוטונומיה במיטבה? בבקרים היו הנשים משגרות הודעות, מייעצות ומרחלות זו עם זו בפולנית או ברומנית וממהרות לרדת לצחצה גם את החצרות לאחר הספונג'ה בדירה והגברים היו חשים עם בוקר למקום העבודה שאותה תפסו כייעוד ולא רק כאמצעי או כסמל סטוטוס בלבד. בחליסה של אותם הימים המודרנה עדיין אצרה מסתורין ואופקים אומרי-סוד-והבטחה-הזמנה ולא רק סבל כבוש, אידיאליזם וכובשנות אצורה טרם-התפרצות לעיתים יצירתית, לפעמים נאורוטית וכמעט תמיד גם-וגם.

בחליסה המודרניסטית, הערבית-לשעבר, שעברה ציוניזציה דרמטית עדיין נשתמרו תלוליות סודיות, סדקים מיסטיים ובתים שנאטמו באופן מרושל על ידי האפורטופוס על נכסי-נפקדים, נוצרים סודות איומים וספורים נפלאים על החיים שנתקיימו כאן "לפני". אבל במיוחד נתעברה סודיות זו בהבטחה לעתיד, לקדמה, לאוטונומיה, לטלוס אישי

מאוד וקיבוצי תמיד. כילד קשוב, אני זוכר עד היום, נחבקה האינדיבידואליות שלי בין צמחי הצבר והחובזות שתמכו בקירות האבן של הבתים המסותתים בפראות נושנה וסדוקה באין-ספור זרועותיה המזמנות של פואטיקה מיוחדת במינה שהלחימה את הזיקה שבין הפרטי לקולקטיבי, איחתה את הקרע שבין ההווה לעבר ולעתיד, בין מלאותו האינסופית של הרגע לבין פרקיה המתקדמים של ההיסטוריה המודרנית: מתוך החריצים ומבין קורי העכביש ושברי החרסינה הערבית בקעו זימונים עטויי אימה לשיבתם ההכרחית-הנוראה-הבלתי-אפשרית של דיירי הקבע הערביים של השכונה. שוני, אחי הבכור, מצא ערמת כובעי פלדה אוסטרליים במערה שלייד המסגד שבשכונה, אבל ידע שהאוסטרלים ושאר "הבריטים" בהחלט לא ישובו. גם הערבים לא. כיוון שמצעד הקוממיות של ישראל אינו ניתן לעצירה והוא יונק משורשים המעמיקים חתור אפילו יותר ממעמקי יסודותיו של המסגד השכונתי, מסתוריים יותר, ויטליים יותר, עשירים יותר המצווים מן האדמה ועד לכוכבים במערבולת עם אשתורת, דיוניסוס ויוחנן בר-יוחאי: זיים. וכי איזו משמעות אחרת יכולה הייתה להיות לספורי בר-כוכבא, לזיכרונות מימי האצ"ל וההגנה של אמי ולסיפורי נס ההצלה מהפוגרום בקישנייב, שאותם ספרה לי סבתא, מטובלים בשירי ערש לפני שנרדמתי לעת ערב, קודם שהחלומות החלו לרדת בהמוניהם לקראתי מהפסגות הרחוקות שאליהם הוגלו בצו המשמוע הקפדני, שכבר אז כיוון לדייקנות, להתמדה, להתגברות-עצמית, לאוטונומיה, לעזרה לזולת, למימוש-עצמי על דרך השכחה-העצמית-הפואטית. המודרנה בחליסה ריקדה בין הארוטי-החלומי-ההרהור-הסופג-מוליד לבין ההתכוונות לעשייה מדויקת-יעילה-מרוסנת-כובשנית, שפסגתה בפואטיזציה של האוטונומיה המנהלת רומן מפוקפק עם הרציונלית אינסטרומנטלית. בין כך ובין כך מלאו לי ארבע שנים והתחלתי לנצל את שעות היום לגיבוש תכנית מפורטת כיצד לבנות מנהרה מהכרמל ועד רוסיה כדי להציל את היהדות הסובייטית מצפורניו של סטאלין, הצורר החדש ואת שעות הלילה עד שנרדמתי גייסתי לגיבוש תכנית יעילה כיצד לחלץ את הבובה שלי מידיה של הערביה הקוסמת ניחוח אחר, בעלת מערכת השמלות הצבעוניות המרשרשות, שחטפה ממני בכוח את הבובה האהובה עלי במעלה גרם המדרגות המובילות למסגד, כשאיש מהיהודים בסביבה לא שמ לב.

בחלוף שנים אחדות נטשתי את המוסיקה המודרניסטית ההיא והיא לטובת פואטיקה מודרניסטית אחרת: משפחתי עברה להתגורר קרוב יותר למקום העבודה של אבי בבית-החרושת "אתא טכסטיל" שבכפר אתא שבאותם הימים עדיין היה כפר ציוני שקט ומבטיח, לפני שהמוני העולים המזרחיים הגיעו, לפני שבחופזה נבנו קופסאות הבטון המכוערות המתריסות שם כנגד גבעות הגליל התחתון עד היום ולפני שחבורות ילדים "זרים" שמצחם חרוש קמטי-זעם הפכו את המקום לביתם חורש הנקם והבריחו לעולמים מן המקום האינטימי ההוא את אותה הומוגניות ציונית-

מודרניסטית פסטורלית, בריחה שסחפה עמה את "כפר אתא" למרחקים עצומים במעמקים הנידחים ביותר של זכרונות הילדות. לא זו בלבד שביתנו היה הבית הקדומי שבישוב, למול גבעות שפרעם והשפע הפראי של הגליל התחתון, אלא שמול העמק שבו נבנה ביתנו, שבצידו האחד הגליל התחתון והקיבוצים אושה, כפר-המכבי ורמת-יוחנן, עמד הר הכרמל נישא, גאה ומאיים-מפתה ושם, כך ידעתי, מתקיים עולם טכנולוגי מתקדם, בתי באוהאוס שבמרכזם פסנתר, אח, ספריה גדולה, סיפורי חניכות-בדרך על האוטונומיה משל בודלר, הסה ותומס מאן ושיחות מנומסות בברלינאית. חלומותי, ציורי ושירי הראשונים נרקמו במרחב שבין, שנוכה ושכנגד שני הרכסים הללו, וביטוייהם המודרניסטים המובהקים, שאז טרם ידענו שבאו ימיהם לגווע. אצלנו, ברחוב הנביאים פינת השופטים בכפר-אתא, ביטויים של מודרניות קבלו אישורי כניסה מהוססים וחלקיים בלבד: אוטונומיה ואוטרקיה ארוגים כאן זה בזה – כמעט לכל השכנים היו בחצרות הבתים הצנועים לולי תרנגולות, רפתות, וערוגות ירקות להשלמת הדיאטה, שתאפשר לגברים לצאת לעבודה בביה"ח "אתא" השקם בבוקר, כשהטל עדיין מנצנץ בגאווה מצמחיית הפרא שבשדות הרחבים שהשתרעו בין בית לבית. המודרנה נכחה באותה ילדות קשה-נדיבה בכפר אתא של אותם ימים בדמות ביה"ח שארנסט מולר, שהביא את המכונות מגרמניה ערב השתלטות הנאצים על המדינה הקים יחד עם בתים שכנה על חשבוננו למען עובדיו המסורים, שציפה מהם נאמנות מוחלטת ונצחית למפעל חיו שראה בו גם את התגשמות הציונות; המודרנה התקיימה בחלומות ההורים על "משרה קבועה" לילדיהם אם לא ב"אתא" אזי כנהגי "אגד" ובעיקר כרופאים, כנרים, או מדענים מסורים לגילוי האמת, לגאוות האומה ולכבוד המשפחה כאנשי כבוד עצמאיים ברוחם – שהרי להיות "מענש" היה חשוב מכל, אפילו מהשכלה ומלומדות! זאת ידענו כבר ילדים צעירים מאוד. והמודרנה נכחה גם בכך שמר גרבר, בעל המכונת היחידה שבשכונה התניע כל בוקר את האוטומוביל בעזרת מנועלה שרוברט, אבי בעל הגוף, היה מסובב בגאווה כדי ש"המכונה" תצא לדרך ומר גרבר יוכל לתכנן כבר בשלב ההוא את יציאתו מהשכונה המנומנמת שבכפר אתא ללב הכרך, לתל-אביב, כדי להתבסס שם "בעסקים" ולעשות "גשעפטים". לימים, כך שמעתי, הפך לסוחר מצליח בבורסת היהלומים של רמת-גן.

לגבינו, ארבעה עשר הבנים והבנות של השכונה, האוטונומיה הכילה חלומות, אידיאלים וערכים אוניברסליים, לאומיים, משפחתיים ואינדיבידואליים, שנתמכו על ידי ספרי הילדות, שירי הערש, "הפעולות" ב"שומר הצעיר", בספרי הלימוד בביה"ס, בשידורי הרדיו ובאלפי יובלים אחרים, שהתקזו לכדי חינוך הומניסטי, רשמי או בלתי-פורמלי, סוציאליסטי, ליברלי, אקזיסטנציאליסטי, או ביקורת-רדיקלי, מודע או בלתי-מודע, כלומר, לכדי מציאות אידיאלית וריאלית שאפשרה ייעוד, תשוקה לכינון-עצמי ולסלילת דרך ייחודית מסוכנת-נעלה, שכלכלה משמעות

וחוללה ארוטיקה שפרנסה מאבק על "האמת" בשם הערכים הראויים והמחייבים. דמויות כגון האנס מולר, בן גוריון וזלמן שוקן היו קרובות ומשמעותיות מאוד, על רקע של אגדות בר כוכבא, ספרי ז'ול ורן וגיבורים כמו אמיל זולא או יאיר שטרן שנתערבבו לכדי גירוי נפשי, אידיאל תרבותי ואימפטוס פוליטי שכולם מכוונים למעשה-רב, לתושייה יוצאת דופן, להתעלות ולהקרבה למען הייעוד הפרטי או הקולקטיבי. ההתבגרות נתפסה כתקופת ההכשרה העצמית לקראת עתיד נורא הוד נפלא-מסוכן שכזה, שניסיתי לממש במסגרת תנועת הנוער הפאשיסטית- היהודית בית"ר.

המודרנה בדמותה הארץ ישראלית של שנות החמישים וראשית שנות השישים עוד הכילה יסודות פרה-מודרניים וטרם נקשו על דלתותיה האלטרנטיבות הפוסט-מודרניות והגלובליזציה הקפיטליסטית, המבטיחים אידיאלים אלטרנטיביים של אוטונומיה, או אלטרנטיבה לאידיאל האוטונומיה והכינון-העצמי ההומניסטי, האישי והקולקטיבי. כפי שהייתי גאה בחגורתו הגדולה של אבא הפרולטר, שתמיד דבקו בה סיבי כותנה מהמטווייה של "אתא טכסטיל" (שאיש לא העלה אז בדעתו שמסוכן לפועלים לנשום ללא ציוד הגנה למערכת הנשימה), אך גם הייתי נרגש לקראת כל יורה ומלקוש, לנוכח היציאה לקטיף פרי הדר בהתנדבות וכמובן שהייתי בטוח שהערבים במלחמת "השחרור" פשוט ברחו מכאן מרצונם החופשי ושחיילינו האמיצים נהגו בהם בכל הזדמנות בהגינות ולפי מידת הרחמים היהודית במסגרת מחויבותם להקים כאן בית לאומי ריבוני. ועוד דבר: המודרניזם שהציע לחינוכי את "חסמבה" הציע לדימוי המוסרי גם את "הלב", "הזקן והים", "הנערה עם הגפרורים", "עשרים אלף רגל מתחת למים", ו"החטא ועונשו", אותו קראתי בשקיקה בגיל אחת עשרה. המודרניות כהבטחה לאוטומיה אישית וקולקטיבית נכחה כאן הן באופן האינטימי ביותר דרך שורה של סופרים, שרובם הגדול היו הומניסטים נלהבים בני המאה התשע עשרה. בין "יד הנפץ" לקארל מאי ועד לדוסדובסקי, ניטשה ותומאס מאן שולהב דמיוני ואורגן המערך הנפשי לאור אידיאל האוטונומיה בהקשריה המודרניים המובהקים ביותר. מכל עבר התייצבו הדגלים ההומניסטיים הללו בצדדי נערוטי וקראו-זימנו-ציוו: *היה עצמאי, יחיד ומיוחד; עצב את עצמך למופת; התגייס להתגברות והתמסר לאחריותך האוניברסלית כאינדיבידואל כלפי אחרים ואחרות; התגייסות זו, מסרו האתוסים, האידיאלים והמיתוסים ההומניסטיים, מבטיחה אפשרויות של מעשה-רב, של הרואיזם, של התגברות על הסתמיות, על שרירותו של הקונטינוואום, על השגרה המאיימת להרדים-לנוון-לגמד-להחזיר-לממלכת-טנאטוס בדרך האין-סופית אל האוטונומיה. בגיל שתים עשרה כבר קבלתי את פרס שר החינוך על פרסום המאמר "היהיה יורש לקרנסקי?" שעסק באפשרות נפילתה של האימפריה הסובייטית וחלמתי להיות משורר מודרניסטי מהפכני. ועוד דבר, לעולם אידיאליסטי זה, בעל עומקים הרמנויטיים ופואסיס, עולם המזמן יצירתיות אותנטית ומקדש קורבנות למען הטרנסצנדנציה וההתגברות היה מרכזי*

הפאלוצנטריזם: התפיסה הלוגית הלינארית, מושגי הקדמה בדרך אל האוטונומיה, האמת, הצדק והיופי וחויית ההתגברות והפריצה אל האוטופיה, המזומנת ליחיד ולאנושות לעתיד לבוא. הפאלוצנטריזם, או, תפיסת העולם הגברית, הפאלית, המערבית מרכזית הייתה לרובדים השונים של החיים החילוניים והדתיים, המוסריים והאינטלקטואליים האסתטיים והגופניים. אפילו הספורט כאידיאל ציוני וכמשא-נפשה של האנושות על-פי האמנה האולימפית, בטא אז, בדרכו, את הכוח-המניע של התרבות היהודית והציוויליזציה הנוצרית, שחברו במודרנה לכדי התממשות אוניברסלית בדמות הנאורות, מזה והקפיטליזם, מזה.¹

ההומניזם שעל ברכיו חונכתי לחתור בכל מאודי לאוטונומיה, שמתוך מנסרותיו חונכתי לשפוט על-פי מצפוני אף כנגד האתיקה המקובלת כאמת-מידה ציבורית, להכריע – אף כנגד הרגליי התובעניים ביותר, להתגבר – וקודם כל על פחדיי, הרגליי ותבניות שגרותיי-שלי, להושיט-יד ל"אחר" (עד שהגעתי לתנועת הנוער בית"ר) היה פאלוצנטריסטי בכל רובדיו. הוא הכשיר אינספור דרכים לאוטונומיה ברובד אחד בלבד – להתגברות, למאבק, לחשיבה של "או-או" ולא של "גם-וגם", הן ברובד הנפשי הפרטי והן ברובד התרבותי-פוליטי-כללי. למכלל חד-מימדי עשיר זה התקשרו אהבת החיים של סבתא וסיפוריה על החיים בגולה, הפוגרום בקישנייב שממנו נחלצה בעור שיניה, "המלחמה הגדולה" ואלה שבאו אחריה.

התודעה ההיסטורית שהפיק חינוך הומניסטי ייחודי זה לא "ילדותית"-אדישה ולא תמימה הייתה. היא ידעה סבל בוגר, היסטורי; היא רוותה, כמעט התפוצצה-נספגה בזיכרונות רגשיים ואימפולסים שנולדו בפוגרום בקישנייב ובאלה שקדמו לו לאורך אלפיים שנה לפחות. הפוגרום כאירוע הממתין בחוסר סבלנות מעבר לפינה, או, האחריות לבלימת התפרצותו הכמעט-בלתי-נמנעת של "עמלק שבדורנו" היוו איבר מאיבריו של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה בישראל באופן כללי, חינוך שמיסודו היה פרובלמטי ואולי בלתי-אפשרי במקום הנורא והנפלא הזה שבו הפכנו מגולי-עד-נושאי-לפיד-האואנגארד-המוסרי-האינטלקטואלי לשבים-הביתה ולמשחררי-מולדת רק בתור כובשים ומעוללי עוול, שמבראשית "השיבה הביתה" נתקל בתגובות-הנגד החרופות של המתנחלים "האחרים", והביאנו לדילמה שכבר בפתחה עלינו לשלם במטבעות של חיים ראויים עבור עצם הכניסה לחיים במקום הזה. צד מרכזי בחינוך הציוני ההומניסטי שאליו נחשפתי כאן בילדותי ובנעוריי היה הפנמתה של אמת נוראה זו, מחבוא-מסתור, המהווה תנאי איום לעצם אפשריותו של חינוך לאוטונומיה בישראל/פלשתיין. התום, האידיאליזם כביטוי מופשט-מזוקק-סותרני של אהבת החיים, הקנאות, האחריות, ההתמדה-ללא-רתיעה מכל קורבן-עצמי והקרבת ה"אחר", המחויבות ל"בריאות" ו"ניקיון"

¹ אילן גור-זאב, "ספורט – ערכים ופוליטיקה", בתוך: אילן גור-זאב ורוני לידור (עורכים), *חינוך – ערכים ופוליטיקה*, תל-אביב: רייכגולד, 2006, עמ' 38-4.

אידיאולוגי, גופני ואקזיסטנציאלי והיצרנות האנטי-יצירתית היו אחוזים כאן ללא-התר במסגרת תנאי האפשרות שהמודרנה העמידה כאתגר התובע התעלות, קורבנות והיררכיה מוסרית שבפסגתה "אני" הרואי ו"אנו" עטורי אומץ מתמיד, המייצגים ומשרתים את האנושות במיטבה.

מהו שנותר מהעולם הסימבולי והריאלי של ימי ילדותי, עת המסוגלות להתפעלות מכל "פעמון הגשם" לאחר היורה, המוכשרות להזדהות עם צווי תנועת הנוער, והיכולת למחויבות מוחלטת כלפי אידיאל "הדר בית"ר", "שחרור האנושות" על-פי הסוציאליזם של מאיר יערי, האתוס הציוני, ביה"ח "אתא טכסטיל" והחינוך ההומניסטי לאוטונומיה עדיין היו במלא חוסנם? לא. המציאות לא התגוונה. אורח-החיים לא התפתח והשתנה: המציאות עברה *טרנספורמציה טוטאלית* ובעולם המק'וורלד העכשווי, במציאות העוברת מק'דונלדיזציה כמעט-מוחלטת, מתחוללים תהליכים, נוכחים מילות-יסוד, ערכים ויצרים – ופעילים אידיאלים יצרניים חדשים, המשנים מן היסוד את תנאי הקיום של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה ושל החלומות והאפשרויות של אותו עולם מודרני בהקשריו הנפשיים, האסתטיים, הערכיים, האינטלקטואליים, הפוליטיים ואף הגופניים.

עתה, בעולם פוסט-פורדיסטי, בעולם פוסט-מודרניסטי, במרחבי הסייברספייס, אני עומד מול השאלה, שאיני מסוגל ואף איני רוצה לחמוק ממנה: כיצד אפשר ומדוע להיות אוטונומי ו"מענש" בעולם א-הומניסטי? ועוד: האם אפשר לחנך חינוך הומניסטי לאוטונומיה ברגע ההיסטורי הנוכחי בישראל, שבה תהליכי הגלובליזציה הקפיטליסטית, ההתקרנפות הלאומנית והתשוקה לרוצץ, לפרק, להשכיח או לבזות כל ביטוי של עידון אישי, יצירתיות אותנטית, שגב ואחריות מוסרית כלפי ה"אחר" מגיעים לשיאים עולמיים? על השאלה הזו אנסה להשיב, לאחר שמעדתי כבר כבר בצעד הראשון. כשלתי במשימת כתיבתו של מאמר אקדמי-למחצה על מגבלותיו ואפשרויותיו של חינוך הומניסטי לאוטונומיה. עד כדי כך גברו עלי מכאובי לב כבד, לבו של זה המסור לאחריות כלפי הומניזציה של העולם בלב מציאות שואנת-רוגשת, שליצרנותה התזזיתית-הסתמית אין סכר, השועטת אלי טוטאליות אנטי-הומניסטית חודרת-כול, או אולי, עוד קודם, להשמדת-עצמה כחגיגה עולצת. אך שמא אפשר לחרוץ חריצים ולאתר סדקים לאוטונומיה פוסט-הומניסטית במציאות הטכנו-מדעית החדשה לאור תהליכי הגלובליזציה הקפיטליסטית ולעצב חיי גלות-תמיד יצירתיים המתגברים על ההבניות, המניפולציות והמשטור הפרה-מודרניים, המודרניים והפוסט-מודרניים המשתרגים בעולמנו זה בזה, ואפילו בישראל? על שאלה זו יהיה עלינו לנסות ולהשיב בהמשך. תחילה עלינו לומר כמה דברים ביחס לאתגר שבפניו עומד כיום אידיאל החינוך ההומניסטי לאוטונומיה.

אם כי חשיבותה נמצאת ביחס הפוך לאפשרויות התפתחותם של קשב ראוי ומבט חדש הנכון להשתמעויותיה – דווקא במוקדי הרלוונטיות העיקרית שלה – *הבשורה* קשת-העורף מתעקשת ונוקבת את האדישות, ההרגלים, הפחדים והשכחה-העצמית; הולמת שוב ושוב בתריסים המוגפים ובשערים הנעולים, גם אם באופן גרוטסקי כל-כך. וזוהי אמירתה: *כבר אין מקום לחינוך ההומניסטי לאוטונומיה במרכזי השגשוג והציניות של עולם המק'וורלד*. הבשורה הזאת הכרחית היא, אם כי יש והיא מתקבלת באדישות כטרחנות בלתי-רלוונטיות, עתים היא מסתברת כמניפולציה מסוכנת, ובהקשרים מסוימים היא נתפסת כקינה סנטימנטלית, המגיחה באיחור ובדרמטיות-יתר מערפילי עולם האתמול, מושא לניכוס ולאינסטרומנטליזציה יעילה לטובת העשרתו וחיזוקו של הרגע ההיסטורי הנוכחי האנטי-הומניסטי במובהק. כן, הגלובליזציה הקפיטליסטית וחרושת התרבות של עולם המק'וורלד עשויים להפיק רווחים רבים מניכוס התום, התשוקה לשגב, המחויבות לאוטונומיה, התשוקה ליצירתיות אותנטית ולביקורתיות ומהרטוריקה בדבר כבוד האדם ושגשוגו בתנאים של חירות. גם האלטרנטיבות האנטי-גלובליסטיות, הפוסט-קולוניאליסטיות, והפוסטמודרניסטיות הביקורתיות מתפרנסות יפה מניכוס האתוס של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה, הן על צד הביקורת של ההומניזם הן על צד מימוש ביקורתי של מהותו. לב האבן והרגישות היצרנית, התזזיתית-מכניסטית-צינית של עולם המק'וורלד והאלטרנטיבה הפוסטקולוניאליסטית חוברים לתהליך דיאלקטי מאוחד, שחציו האחד אטום לבשורה-לנבואה-להתרסה המרה, לעושרה המשתלה ולרתיחת השורשים המעמיקים-חתור, בעוד חצי האחר עולץ באכזריות את החדשה החגיגית, משתכר עד כלות מתסיסת ההבטחה: החינוך ההומניסטי לאוטונומיה נפח את נשמתו המודרניסטית מדיי לנוכח עוצמות הסייברספייס והקדמה הטכנו-מדעית העכשווית, הפיריון היצרנית-התזזיתית ה"חופשי" של הגלובליזציה הקפיטליסטית ויצרנותן של האלטרנטיבות הפונדמנטליסטיות והפוסטקולוניאליסטיות/אנטי-פלוצנטריסטיות.

אין בשר המת מרגיש באיזמל וגם החינוך ההומניסטי לאוטונומיה שווה-נפש לניסיונות הפחת-החיים בבר מינן, להמשך ההסתערות על גופו וכנגד זכרונו, כן, גם לניסיונות כינון האלטרנטיבה הפוסט-מודרנית בגרסותיה הרב-תרבותית, הפוסט-קולוניאליסטית, הפמיניסטית והקווירית.

כאן עלינו לעצור לרגע ולשאול: האם מדובר במוות של החינוך ההומניסטי באשר הוא, או שמא בגרסה מסוימת שלו בלבד? ועוד: האם מדובר בהתמוססות הרלוונטיות של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה – ואולי בהשתברותו הדרמטית, שהדיה מבשרים את הולדתה של אלטרנטיבה ראויה יותר? בין אם המדובר בהתנוונותו האיטית ובדעיכה "פנימית" – ובין אם המדובר בהשתברותו הדרמטית של החינוך לאוטונומיה שלא עמד בלחץ ההתקפות שנתחו עליו "מבחוץ" וקרא פנימה לתוככי העושר האינסופי של עולם המק'וורלד והחירות שהוא מזמן לאדם היצרנית-ויטלי-

עצמאי – האם המדובר בגזירה אוניברסאלית ובלתי-נמנעת, או אולי בתהליך רב-גוונים, נעדר טלוס, בלתי-הכרחי ותלוי הקשרים העשויים להשתנות לנוכח מאמצינו?

נדגיש: מהקונטקסטואליות של התמוססות החיות והפוריות של החינוך ההומניסטי כהיטל פרטי בלבד של הטרנספורמציה/הקריסה של המודרנה אין נובעת בהכרח המסקנה שמסמוס האוטונומיה או הטרנספורמציה שלה לניגודה הינה בחזקת גזירת גורל שאין לו "תיקון". לאור זאת יש לשאול: גם אם ניתן לנסח שחזור ביקורתי כללי וחד-משמעי של קריסתו "מבחוץ" או התנוונותו "מבפנים" של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה ואף אם ניתן לתאר באופן בלתי-פרובלמטי את הטוטאליות של הטרנספורמציה ההיסטורית של המודרנה – האם בכל אלה יש לראות סוף פסוק? ובמלים אחרות נשאל: במידה ואיננו עומדים היום לנוכח "קץ ההיסטוריה", האם נובעת ממצבו העכשווי של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה המסקנה ההכרחית, שאין הוא מסוגל לשוב-ולהיוולד, להתעורר מתרדמתו ואולי אף לאזור כוחות ורלוונטיות מחודשת במציאות בת ימינו (בין אם נבין אותה כ"מודרנית רפלקטיבית", "מודרניות מאוחרת", "מודרניות נזילה", "מק'ורלד", או אף כ"פוסט-מודרניות")? בין כך ובין כך, את נפילתו ההיסטורית של החינוך ההומניסטי סירנות הומריות בשירתן הקסומה לא ליוו ואת קריסתו לא הספיד שאון-נפץ-הרואיזם-טראגי, מעין זה שזרתוסטרא של ניטשה, בירידתו מן ההרים, עדיין הקהיל.

אדישות, זלילה קניבליסטית של שיירי גוף הזיכרון ההומניסטי, וניסיונות נאיביים-פתטיים להפיה רוח חיים בחינוך ההומניסטי לאוטונומיה מהווים אאורה, או אולי עננת זכובי-בשר רעבתנים, העוטפים באדיקות את גוויית אידיאל האוטונומיה, או את מה שנראה כהתפתלויות אחרונות של שיירי חיותו. העמידה מול זכרונו, מול האימפוטנציה שלו ואף מול כישלונותיו ומעידותיו ההיסטוריות של החינוך ההומניסטי אינן מלוות כיום בטכסי פרידה מכבדים, בכרוניקות סנטימנטליות, או בשחזורים היסטוריים עטורי הזר ורוויי תשבחות. להיפך, מדובר בניתוק כהתבדלות המתעמרת בזיכרון שהופקד/נפל בחלקה.

האוטונומיה כאידיאל, האוטונומיה כהיעדר והאוטונומיה כאפשרות פתוחה למימוש ברגע ההיסטורי הנוכחי בהקשרי חיים שונים נוכחים באופן נמרץ מאוד בימים אלו. דווקא לנוכח עוצמת תהליכי הגלובליזציה, יעילות הרציונליות האינסטרומנטלית ותהליכי הסטנדרטיזציה אפשר למצוא ביטויים מגוונים של מאבק על אוטונומיה: קבוצות חוץ פרלמנטריות המבקשות להציע פוליטיקה אלטרנטיבית במרחבי הסייברספייס, או על הדשאים שמול אוניברסיטת פרנקפורט ועד לקבוצות קטנות המבקשות להתנתק מהתרבות הטכנולוגית ולבנות איים של אוטונומיה קומונלית בקנדה, ארה"ב ובדרום אמריקה. גם את תרבות הארגונים הלא-ממשלתיים והפוליטיקה

הפוסטקולוניאליסטית שלהם אפשר להבין כמאבק על אוטונומיה בעידן הגלובליזציה הכובשת-כול. דוגמאות אחרות עשויות להיות קהילות וירטואליות בסייברספייס וכיחידים אנו יכולים להצביע כמובן על ההאקר כביטוי-שיא של מאבק על אוטונומיה אישית בתוך השיטה- וכנגדה. גם המסורת ההומניסטית עדיין לא נתמקמה לחלוטין ובמרחבים מסוימים, כגון ברזיל וארגנטינה יש לה עדיין ויטליות של ממש. ועוד לא אמרנו דבר על הניאו-ליברליזם וההיבטים התרבותיים והפוליטיים של הפוסט-פורדיזם המייצרים מאבק ממשי, רלוונטי ומצליח כל כך על אוטונומיה במרחבי המק'ורלד ועל האלטרנטיבה של עולם הג'יהאד כביטוי שוקק חיים של מאבק על אלטרנטיבה טוטאלית וקולקטיבית לתפיסה המערבית של אוטונומיה ושל קץ האוטונומיה. בעיני פונדמנטליסטים רבים בעולם הג'יהאד – שאותם נמצא בספקטרום הרחב שבין ישיבת "אור שמח", בתיה"ס של ש"ס ועד למדרסות ולמסגדים שבאפגניסטן או באום אל פחם ולאצטדיוני הכדורגל שבשליטת אוהדי בית"ר ירושלים – האלטרנטיבה הסתגרנית-האתנוצנטריסטית-הדוגמטית-האקסטאטית שלהם היא השער האמיתי לאוטונומיה שאיננה כוזבת.

לנוכח המגוון העשיר והמסוכסך הזה של יומרות לדרך המלך לאוטונומיה אישית או קולקטיבית כדאי לזכור, יחד עם ליוטרד, שלוש זיקות מרכזיות לאידיאל האוטונומיה. האחת, זו המערבית, שבמרכזה עומד במודרנה סובייקט בן חורין, כפי שהציגוהו הולבאך, רובספייר, ניטשה, מרקס, קסטנר ואדורנו, מכונן את עצמו ומשליט סדרים חדשים במציאות מכוח התשוקה לאמת והמחויבות לאוטונומיה כנגד כל הנסיבות. לא ניתן כאן להפריד בין האוטונומיה לבין מסע ההעפלה אל האור, אל האורגזמה או אל האיחוד עם האחד.

הדרך השנייה אל האוטונומיה היא דרכה של הפאגניות. האוטונומיה, כאן, מתאפשרת לאורה של אקסטאטיות אוהבת חיים בעולם שאין בו אל כל יכול, יודע כל, רב טוב שהוא גם אל קנא, נוקם ונוטר. אולם כאן, מזכיר לנו ליוטרד, אין המשורר, המספר, בעל הטיעונים או ההיסטוריון בחזקת בעל האמת. להיפך, בעל הספור, הטיעונים, או הזיכרון הוא קודם כל נמען, אין הוא בעליו של הנרטיב. במובן זה אין האדם בעולם של מיתולוגיות חופשי אף שאינו חי לאורם של צווים ודיקטטים אלוהיים כל יכולים. הדרך השלישית לאוטונומיה היא דרכה של היהדות, על-פי לוינס, שבמסגרתה מתממש רעיון ה"נעשה – ונשמע", כלומר, האדם היהודי מסור לאחריות המוסרית שלו עוד לפני הופעתה של החירות וקודם לכל דיון רציונלי באפשרויות². לדעתי חשוב לתקן את התיאור הזה של ליוטרד אבל עוד קודם אציג ביטוי אחר של יומרה לאוטונומיה במרחבי העולם הפוסט-מודרני: הסייבורג, ה- post-human המשחר ליצירתיות, לחציית-גבולות ולטרנסגרסיות אקסטאטיות במרחבי המק'ורלד.

² Jean-Francois Lyotard and Jean-Loup Thebaud, *Just Gaming*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1979, p. 37.

כאן נמצא ניכוס מוצלח ויצירתי במיוחד של אידיאל האוטונומיה המתממש, דרך חירות, בחייהם של יחידים רבים בעידן הגלובליזציה הקפיטליסטית ובאופן קונקרטי ביותר. מציאות זו מייצרת לצד השפע, העושר, אין-סוף האפשרויות ליצירתיות ולהחלפת זהויות, מיקומים ושותפויות גם סבל, סיכונים ואי-שוויון גדל והולך.³ אולם אין להתעלם מכך שהוא פותחת שערים לאקזיסטנציה אנושית, או פוסט-אנושית חדשה שבמרכזה האלתור, האוטונומיה, הנומדיות, אינסופיותו של הרגע ופאגאניזם משוכלל, שבו אין מקום לתפיסת הגלותיות השוחרת את "השיבה-הביתה" אל המנוחה, האמת המוחלטת, או הקץ/הנירוונה.⁴ מימוש האידיאל ההומניסטי של האוטונומיה נראה בעייתי, שלא לומר נלעג, על רקע הצלחה זו של מימוש גופני, נפשי, כלכלי ופוליטי של אידיאל האוטונומיה – על דרך הראיפיקציה שלו וההזדהות שלו עם עלמא הדין והגיון הקפיטליזם.

לא זו בלבד שבימינו החינוך ההומניסטי לאוטונומיה ופרויקט הנאורות בכללותו נתפסים בעיני רבים כבלתי-רלוונטים; כיום מוצגים לראווה, לעיתים בגאווה, לפעמים בהתנצלות ובהקשרים מסוימים בחמת-זעם משתלהבת הנחות-המוצא הפילוסופיות הבעייתיות שלו, אשליותיו החברתיות, וכאנותו הקולוניאליסטית. המגוונים המעטים שעוד נותרו לו לחינוך ההומניסטי בימינו מוצאים את עצמם אקזוטיים כממותה שזה עתה התחייטה מעידן הקרח והתעוררה כדי ללמדנו פרק חדש בתורת האבולוציה.

דיון מסודר באופני הייצוג והקבלה של מסורת החינוך המודרני כיום חייב להתייחס למרחבים השונים שבהם הוא מוצג – שהרי אין להשוות את האפשרויות והמגבלות של הצגתו בפונג'אב לאלו של הרובע הלטיני בפריז, עמק הסיליקון בארה"ב, או לשערים שהוא עדיין עשוי לפתוח בעזה שתחת שלטון החמאס או בשדרות המסורה לשלטון ש"ס. במובן זה גם ההכרזה על מותו, או התובנה בדבר התמוססות הרלוונטיות שלו אינן בלתי-בעייתיות. מתחייבות כאן הבחנות מושגיות, חברתיות והיסטוריות, המעמידות בספק את אפשרות הקבלה החד-ממדית של ההכרזה על מותו של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה בימינו. דיון שכזה חייב, כמובן, להתייחס גם לגוונים השונים של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה, המיוצגים או ממומשים בנסיבות שונות ומשתנות. כך, דרך משל, הצגה הומניסטית ליברלית של אלטרנטיבות חינוכיות בואדי חליסה שבחפיפה בת ימינו תציג יסודות שונים ותחולל אפשרויות אחרים במתחם שיינקין, בשדרות ובאום אל פחם. קל וחומר שהצגה הומניסטית מרקסיסטית במרחבים חינוכיים אלו משקפת נקודות-מוצא יריבות ועשויה לחולל אופקים, תגובות-נגד ופירות שונים מאוד מהצגה ומימוש ליברליים, או מביטויים פוסטמודרניסטיים "רכים", המחויבים להגן על כמה וכמה ממילות-היסוד, הערכים ומהיעוד של החינוך ההומניסטי.

³ John Gray, "From the great transformation to the global free market", in: Frank J. Lechner and John Boli (eds.), *The Globalization Reader*, Oxford: Blackwell, 2004, p. 23.

⁴ אילן גור-זאב, לקראת חינוך גלובלי, תל אביב: רסלינג, 2004.

ועוד לא אמרנו דבר על נושאי דגל ההפרטה, המתגדרים כיום בייעוד ההומניסטי של הגלובליזציה הקפיטליסטית ככוח פורץ-דרך ומשחרר את האנושות במסגרתו של אוניברסליזם הומניסטי חדש.

במובן-מה, אם כן, לא ניתן להציע סיכום אוניברסלי וממצה של מצבו של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה ואי-אפשר לגזור את דינם של פירותיו. במצבים, במקומות ובזמנים שונים גרסותיו השונות של החינוך ההומניסטי נמצאות בהקשרים שונים, לאור אפשרויות שונות ולנוכח מגבלות שונות מאוד. מכאן לא נובעות מסקנות רלטיביסטיות הכרחיות ואין זה נכון שאיננו מסוגלים להציע שחזור ביקורתי של מצבו של החינוך ההומניסטי, אפשרויות מימוש הפוטנציאלים שלו ופירותיו. נראה לי שאפשר להציע ביקורת עקרונית של מושגי היסוד, של הערכים המרכזיים ושל הייעוד של החינוך ההומניסטי, על גווניו השונים, בקונטקסט ההיסטורי הנוכחי על מלא מורכבותו. המורכבות אינה ממוססת להציע תשובה עקרונית או משמעות אוניברסלית, אלא דווקא מעשירה את האפשרות הזאת. הקונטקסטים השונים שבהם נוכח החינוך ההומניסטי, או שבהם הובס, צומצם ואולי אף הושכח עשויים להוות לבנים חשובות בשחזור ביקורתי כללי בעל הלות אוניברסלית. כאן לא אכנס לשחזור ביקורתי מפורט.

"ההשקפה ההומניסטית, כהשקפה נורמטיבית, כוללת את ראיית האדם כיצור ריבוני המכונן את עולמו ואחראי לגורלו, מייחסת לכל אדם ערך עצמי בלתי מותנה ושווה לזולתו, וחותרת לביסוסו של סדר חברתי צודק והומני, אשר מחויב לקדושת חיי אדם ולאהבת הבריות, לשוויון ולסולידריות, לפיתוח רוח האדם ולהרחבת חירותו, לצדק חברתי ולדמוקרטיה נאורה ופלורליסטית". כך מציג נמרוד אלוני את המכנה המשותף לזרמים השונים בהומניזם.⁵ הוא מציג השקפה זו כמייצגת קונצנזוס רחב במאה העשרים: "במאה העשרים התרחבה הסכמה זו לכדי תפיסה אשר את תכניה ניתן להציג בשתי קטגוריות: ראשית, כהשקפת עולם המחויבת לטיפול חירות האדם ולצמיחתו האישית, למימוש ולהרחבה של היכולות הגלומות ביחיד, ולקוד מוסרי המציב את כבוד האדם ורווחתו כתכלית העליונה של החשיבה והעשייה האנושית – מעל לציוויה של כל תורה דתית, אידיאולוגית, לאומנית או כלכלית. שנית, קיימת הסכמה בדבר התרגום הפוליטי של השקפה זו, בדמותה של חברה דמוקרטית, נאורה והומנית, המבוססת על שוויון ערך האדם ועל כבוד האדם, על רגישות מוסרית וסולידריות חברתית, על כיבוד זכויות האדם ועל העמדת המשאבים הדרושים להתפתחות תקינה ולקיום אנושי מכובד של הכול".⁶ הנחות המוצא-הפילוסופיות, אפשרויות המימוש החברתיות והרלוונטיות התרבותיות של תפיסה זו מתנגשות הן עם אמיתות הרגע ההיסטורי הנוכחי והן עם התהליכים היסודיים המעצבים את המציאות הנוכחית בקנה מידה גלובלי. אלוני עצמו מודה, בנשימה אחת, שבבואו להציג לתלמידיו את

⁵ נמרוד אלוני, להיות אדם – דרכים בחינוך ההומניסטי, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1998, עמ' 70.

⁶ שם. עמ' 57-58.

"ההסכמה הכללית" הזאת בדבר החיים הראויים, או איזשהו היבט אחר של החינוך ההומניסטי אזי גוברות על הארוס החינוכי שלו התנגדויות הסטודנטים, השואבות מאויר היומיומיות הפוסטמודרניסטית, שהפכה לנקודת-מוצא, למובן-מאליו, לנורמליות המבקשת להמיס לתוכה כל אלטרנטיבה או להלעיגה: "ביטוי לרוח פוסט-מודרנית זו (גם כשאינה מודעת לעצמה) אני שומע כמעט בכל שיעורי הפילוסופיה החינוכית שאני מלמד במסגרות השונות להכשרת מורים. עצם הניסיון למקד את הדיון בשיעורים אלה על אותן 'איכויות המוסיפות כבוד וערך לאישיותו של אדם והמקדמות אותו לקראת מימוש מלא של אישיותו' נתקל בהסתייגות רחבה של התלמידים. טענתם היא שאין טעם לדון בעניינים ערכיים באשר הינם מותני תרבות וסובייקטיביים....עצם הניסיון לדיון רפלקטיבי ונורמטיבי בנושא זה נתפס כבלתי רלוונטי וחסר משמעות ולאחרונה אף כבעל אופי התנשאותי וכפיית".⁷

לא האופנה הפוסטמודרניסטית של הדור בלבד, אלא אף המסורת הביקורתית בחינוך ההומניסטי עצמו מתנגשת גם הגרסה החינוכית ההומניסטית שמציע אלוני במקומותינו. התיאוריה הביקורתית של אסכולת פרנקפורט, מזה והביקורת הפוסט-סטרוקטורליסטית, מזה מערערים על הנחות-המוצא הפילוסופיות על דרך הארגומנטציה קל וחומר על הפרקטיקה הפדגוגית ההומניסטית שמן הדגם הזה. הביקורת כאן היא רבת-פנים וקטלנית וכאן אציין רק כמה ממאפייניה העיקריים:

1. אנטי-מהותנות: החינוך ההומניסטי לאוטונומיה נשען על תפיסה מהותנית של האדם. נקודת המוצא של אלוני היא מהותנית מובהקת: "ראיית האדם כיצור ריבוני המכונן את עולמו ואחראי לגורלו". אולם, מלמדים אותנו ההומניזם של התיאוריה הביקורתית של אסכולת פרנקפורט והביקורת הפוסט-סטרוקטורליסטית, אין "מהות" לשום דבר, גם לאדם אין. לא נמצא דבר-מה שיש לו מהות, טלוס, משמעות או אפשרויות והתממשות שאינם אקראיים או תוצר של יחסי-כוח "חיצוניים", ביטוי לדינמיקות ולתהליכים במערכת שאותו דבר-מה אינו אלא מומנט, אבר מאבריה, הד ללוגיקה הפנימית, המשתנה של המערכת דינמית, שבתוכה הוא מתפקד כחס, בסוכן, כעמדה אפשרית בשדה מורכב של יחסי-כוח אקראיים.
2. אנטי-יסודנות: לא ניתן לבסס תאוריה חינוכית, ואף לא תיאוריה אחרת על יסוד ראשוני, בטוח, "אובייקטיבי", בלתי-תלוי. הן לגבי הרובדים והן במסגרת האפשרויות הלוגיות, המדעיות, החברתיות, הכלכליות, הטכנולוגיות והגופניות. כתוצאה מכך לא ניתן להעמיד את האידיאלים, הערכים ומושגי היסוד של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה על יסוד איתן, בלתי-אקראי, חיצוני למניפולציות אלימות וליחסי-כוח

⁷ שם, עמ' 60.

משתנים. אפילו ההגנה על "זכויות האדם" ו"כבוד האדם" הופכת לאג'נדה המעוגנת במגבלותיהם של אופקים תרבותיים מסוימים, משרתת אינטרסים פוליטיים שניתן לחשוף, ופועלת בחשבון אחרון נגד חירותם של אלה שעליהם מבקש החינוך ההומניסטי לסוכך ואותם הוא מתיימר "להעצים", "לשחרר" או, למצער, לעורר מתרדמתם בדרך למימוש הפוטנציאל שלהם לאוטונומיה.

3. אנטי-אוניברסליזם: החינוך ההומניסטי לאוטונומיה אוניברסליסטי הוא, בהכרח, והוא מתבסס על הנחות-מוצא לגבי האדם, העולם, מנגנוני הייצוג, מעמד הידע ואפשרויות התקשורת שכולן קשורות בטבורן בתפיסה אוניברסליסטית. אולם, האוניברסליזם אינו אלא אפשרות תיאורית אקראית וקונטקסטואלית, המייצגת עמדה בשיח, פרשנות, אינטרסים, מגבלות ושאיפות כיבוש והשתלטות ולא את טבעו של העולם או את טבען של תיאוריות חינוכיות "אמיתיות". בהיעדר בסיס בלתי-פרובבלמטי לטיעונים, לערכים, או לאיכויות אוניברסליסטיות, כיצד אפשר לבסס את יומרות החינוך ההומניסטי באופן שאיננו מניפולטיבי, קפריזי, או נאיבי-חסר תקנה?

4. היומרות והנחות-המוצא של החינוך ההומניסטי, על גווניו השונים, אפשרו היררכיות והצדיקו אליטיזם, שהיה נוח מאד לקבוצות השליטות בחברה המערבית, ונתנו לגיטימציה לניצול, לדיכוי, להשתקה ולביזוי ה"אחרים", הלא מערביים, או המסרבים לקבל את בשורת החינוך ההומניסטי, מצד אחר. מעמדו המיוחס של הידע המערבי ואשכול הערכים ההומניסטי אפשר להשתיק את ה"קולות" ה"אחרים", הלא מערביים או המערביים הלא קנוניים, למחוק את עקבות האלימות המשתיקה בשם השחרור וההשגבה ומגלה אגב כך נרטיבים יריבים לשוליים – כל אלה הוצגו כמעשה בריאה שוחר טוב וכביטוי קדמת "רוח האדם", "התרבות" והתנופה המדעית-טכנולוגית-רציונלית, שתפסה את עצמה כהומניסטית וכאוניברסלית בעודה משרתת קבוצות מיעוט במערב בלבד.⁸ הביקורות הללו מקעקעות את הנחות-המוצא של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה וממוססות את מילות היסוד של הנאורות, שעליהן החינוך ההומניסטי לאוטונומיה מתבסס הן כמימוש, הן כשכלול, והן כתגובת-נגד. מושגים כגון "אמת", "כבוד", "זכויות טבעיות", "ידע", "קומוניקציה", "ביקורת", "אהבה", "סולידריות", "תרבות" ואף "חינוך" הפכו לחשודים, לנלעגים, או למושא לפירוק, באופן שאיננו מאפשר תשתית פילוסופית רלוונטית לחינוך ההומניסטי בימינו. מעיקרו, נחשף החינוך ההומניסטי לאוטונומיה של כל בני האדם כתיאוריה מערבית

⁸ Cornel West, "The new cultural politics of difference", in: Simon During (ed.), *The cultural Studies Reader*, London: Routledge 2005, pp. 256-267.

אתנוצנטרית, "לבנה", "גברית-כובשנית", "קולוניאליסטית", המשרתת העצמת הדיכוי של היחיד ושל הקבוצות השוליות במערב ואת שכלול דיכויין והשפלתן של התרבויות והחברות הלא-מערביות.

התגובות שמולן עומד אלוני בשעה שהוא מנסה להציע לתלמידיו את החינוך ההומניסטי מתריסות כנגד הכובשנות, האליטיזם, היעדר הרלוונטיות והן מבטאות, בדרכן, את נלעגותו של החינוך ההומניסטי בימינו. תגובות-הנגד הללו אינן מתעוררות לנוכח החינוך ההומניסטי בתור שכזה, שהרי הוא איבד את מעמדו אפילו כאיום או מצע בלתי-רצוי. התגובות מבטאות מורת רוח כללית המתעוררת לנוכח כל ביטוי של יומרה או תשוקה לטרנססנדנציה מממלכת הכורח-האקראיות-האופנה-הכוח לממלכת השגב; מדובר ברפלקס מותנה, ביטוי עדכני של רצון חיים שעבר טרנספורמציה לניגודו העדרי, החייתי, והוא דרוך תמיד, מוכן לזינוק, אלא אם כן מדובר במוצר מוצריה הפוסטמודרניים של הניו-איג'יות וה"רוחניות" שהיא משווקת.

כיום מצבו של החינוך ההומניסטי, בהקשריו השונים, על גרסתיו השונות, במנסרות המגוונות שבהן הוא חותר לשרוד, להתממש, לשנות את המציאות ואת עצמו, מושפע משלושה כוחות היסטוריים. ביניהם קיימת זיקה חזקה ואף הזנה הדדית. כולם מאוחדים בעניין אחד בלבד – בחתירתם האנטי-הומניסטית חסרת הפרשות: 1. הגלובליזציה הקפיטליסטית, ההתפתחות הטכנו-מדעית וחרושת התרבות שלה; 2. עולם הג'יהאד; 3. תגובת-הנגד הפוסט-קולוניאליסטית.

משלב זה הוא הבסיס הממשי, המוליד את הרלטיביזם, האדישות, הבזו וחמת הזעם שמעוררים שיעוריו של נמרוד אלוני אצל רבים מתלמידיו. מכאן גם נולדת הדוגמטיות והחסידות השוטה אצל תלמידיו האחרים, המקבלים את בשורת החינוך ההומניסטי המסורתי, או את חזון הסינקרטיזם והאינטגרציה האישית של יסודות אקראיים "מתאימים" מהזרמים ההומניסטיים היריבים, חזון המממש את *הגייון ההפרטה* ואת הנחות-המוצא הפילוסופיות שלו בהקשרו של החינוך ההומניסטי.

חסידי החינוך ההומניסטי לאוטונומיה מרבים לבקר את "הקונסומריזם" ואת "תרבות הריטינג" ואף תובעים יתר צדק חברתי וחינוך הומניסטי הנותן הזדמנויות וכבוד לכולם. אולם אך לעיתים רחוקות, אם בכלל, הם מאתגרים את היסודות הפילוסופיים, הפוליטיים והכלכליים של הרגע ההיסטורי הנוכחי, כפי שעשו הוגים כמו ניטשה, היידגר ואדורנו. אמנם שהוגים אלה תבעו לדין וחשבון את הרגע ההיסטורי "שלהם" על רקע יצרנותה הבריאה וחוסן מעלליה של המודרנה ואנו עומדים כבר ברגע היסטורי שונה מאוד, ובכל זאת, גם אנו נקראים לבדוק את המידות והמשקולות, לבקר את היסודות ולהתיר לעצמנו להעלות על הדעת אלטרנטיבות חדשות. את פירותיו ואף את עצם התאפשרותו של

חינוך הומניסטי בימינו, בין אם בגרסה זו ובין אם בגרסה אחרת, אין לנתק מתנאי המצב הפוסט-מודרניים, שהגלובליזציה הקפיטליסטית והקדמה הטכנו-מדעית היא להם כוח עיצוב מרכזי, במסגרת המעבר מייצור, ייצוג, שיווק וצריכה פורדיסטיים לאלה העכשוויים, הפוסט-פורדיסטיים. לכאורה, המדובר כאן הוא בהתגבשות התנאים לא רק להעשרת תנאי הגידול של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה, אלא בהתממשותו האוניברסלית. דומה כאילו חזון הנאורות, כפי שמתארת אותו אגנס הלר מתממש לנגד עינינו ממש: התפוררותן של קהילות מוסריות מסורתיות וגיבושו של אתוס מוסרי "פתוח".⁹ האין זוהי "ההסכמה הרחבה" להומניזם המתגבשת בכל רובד ומימד מחיינו, שעליהם מבשר נמרוד אלוני?

אולם לדעת רבים וטובים המדובר הוא בתעתועי דמיון ובקרבה שהחולשה, מורך הלב והיעדר האומץ מוסרים לנו כקרבה, כגשר, או כאתגר מבשר-טוב, שבידינו האמצעים לעמוד בו בהצלחה. אל נכון, ברגע ההיסטורי הנוכחי, המציאות המתגבשת ברובדים ובממדים השונים של החיים הציבוריים והפרטיים הינה אנטי-הומניסטית במובהק. וזאת, תחת המסווה של ההתגברות על חטאו של טנטלוס בנו של זאוס, שגנב את סודות היקום, חילצם מן המסתורין וזכויות האלים ומסרם לבני האדם, מושא לתכליותיהם הארציות וליהירותם החמדנית. הגלובליזציה היא תהליך של התרחבות הפעילות הכלכלית בפרט והחברתית בכלל אל מעבר לגבולות מדינת הלאום, כלומר היווצרות רשתות של מגעי גומלין תמידיים, יעילים, נעדרי מרכז, צנזורה או תכלית הכפופה לאינטרס מסוים. היא "דמוקרטית" ומבטאת אתוס מוסרי "פתוח" כאורח חיים קונקרטי. מבחינה כלכלית משמעות הגלובליזציה היא התהוות של שוק עולמי מאוחד – אך לא אחיד – ושל חלוקת עבודה עולמית. טכנולוגיית התקשוב משמשת כאמצעי התמסרות של זרמי הון, העבודה, הסחורות והרעיונות ברשתות העולמיות, והאמצעי הזה מחליף את הפעולה החברתית מן המקום המסוים והופך אותה לכלל-מרחבית, ופתוחה.¹⁰ מדובר בקץ המודרניות הראשונה, על פי אולריך בק, מודרניות שהתבססה על "העם", הטריטוריה והמדינה, ובהתכונותה של מודרניות שנייה, המתבססת על קץ פרויקט הנאורות וההומניזם ועל האלטרנטיבה של "חברה עולמית". על פי בק, "החידוש אינו מתמקד בחיי היומיום ובאינטראקציה חוצת גבולות לאומיים, במסגרתן של רשתות רוויות, המצטיינות בדרגה גבוהה של מחויבות ותלות-הדדית. חידוש גדול יש לראות בתפיסה העצמית וטראנס-לאומיות (בתקשורת ההמונים, בצריכה, בתיירות); חידוש יש לראות ב"היעדר המקום" של הקהילה, העבודה וההון; חדשה היא תודעת הסיכונים האקולוגיים ואזורי הפעולה הסמוכים לה; חידוש יש לראות

⁹ אגנס הלר, "איך להיות אדם מוסרי בעולם (פוסט)מודרני", בתוך: ישי מנוחין וירמיהו יובל (עורכים), האם הסובלנות תנצח? – חינוך מוסרי בעולם מגוון, ירושלים: מאגנס ומכון שפינוזה, 2005, עמ' 16.

¹⁰ אורי רם, הגלובליזציה של ישראל – מק'וורלד בתל-אביב, ג'יהאד בירושלים, תל אביב 2005, עמ' 76.

בתפיסה הבלתי-מנעת של "אחרים" תרבותיים בחייהם של כל אחד ואחת, יחד עם כל הודאויות המתנגשות הנוצרות
אגב כך; חידוש יש לראות בדרגת הנוכחות של חרושת התרבות הגלובלית...".¹¹

המיוזג שבין צרכנות דינמית חסרת-מעצורים והתבלות בהולה, שילוב הנמצא בהאצה מתמדת במסגרת שכפולם
המהיר וההיברידי של אובייקטים, שירותים וסחורות חומריות. ניידות גוברת ופרגמנטריות מתעצמת של ידע,
סחורות, אפנות תרבותיות, זהויות, עבודה והון מתקשרת לתענועם הפורה של דימויי הבחירה החופשית, השפע,
האינדיבידואליות, התמוססות צווי ההקרבה למען מדינת הלאום והצייה תזיזתית ולגיטימית של גבולות לאומיים,
אידיאולוגיים, גזעיים, מגדריים ואקזיסטנציאליים. שפעה זו קשורה בטבורה ל"גמישות שוק העבודה" ולשנוי במעמד
הידע, הערכים והאקזיסטנציה האנושית. אולם אין להפריד את התהליכים המבססים תפנית היסטורית זו מהתבססות
הרציונליזציה המוצלחת כל כך של אי-שוויון ואי-הביטחון בשם מימוש מתעתע של אידיאל החירות ההומניסטי-הליברלי.
אי-שוויון זה מתבטא לא רק בנגישות לידע, במלחמת תרבויות ובהיעדר בסיס לנרטיב מפיס או לדיאלוג ביקורתי
משחרר. מדובר בתהליך המבסס באופן רציונאלי אי-שוויון בהכנסות, ברמת החיים ובאפשרויות הפתוחות לפני
אוכלוסיות גדלות והולכות. להבדיל ממשברי הקפיטליזם בתקופתו של מארקס, אין תהליכים אלה חשופים לביקורת
רציונלית בבחינת ביטוי של אי-רציונליות, אלא להיפך. תהליכים אלו מבטאים רציונליזציה טוטלית, אינסטרומנטלית,
של מכלול החיים הפרטיים והציבוריים, מזה ושל ריקודם החופשי של הכרעות "יצירתיות" עצמאיות של נרטיבים,
תנועות סימבוליות ואינדיבידואלים החשים עצמם משוחררים מעולו של המערך המודרניסטי ומהאידיאלים של
הנאורות בעולם פוסט-פורדיסטי, מזה. במצב פוסט-מודרני שכזה לא ניתן עוד לממש את האימפולס ההומניסטי ולחנך
במסגרתה של פדגוגיה ביקורתית מסורתית על דרך ההתנגדות לאינסטרומנטליזציה של הידע ומתוך העצמת
ההתנגדות להפצונם של היחסים האנושיים. הנתונים הכלכליים של ארה"ב, למשל, מראים כי בין 1974 ל- 1994
ירד חלקם היחסי בהכנסה של רוב האוכלוסייה: חלקם של שני החמישונים התחתונים ירד מ- 17.5% ל- 14.2%;
חלקם של החמישונים השלישי והרביעי ירד מ- 41.5% ל- 39%; ורק חלקו של העשירון העליון עלה מ- 41%
ל- 46.9%. למעשה ההתחלקות מקוטבת עוד יותר, שכן חלקם בהכנסה של ה- 5% העשירים ביותר עלה מ- 15.5%
ל- 20.1%. מגמה זו היא כלל עולמית, כאמור, והיא נמצאת במגמת תאוצה מתמדת. תהליך זה מתבטא, במקביל, גם
בהגדלת הפערים בין המדינות העשירות לבין המדינות העניות.¹²

¹¹ Ulrich Beck, *What Is Globalization?*, translated by Patrick Camiller, Cambridge: Polity2000, p. 12.

¹² שם, עמ' 78.

בודריאר רואה במציאות החדשה "מוטציה באקולוגיה של המין האנושי".¹³ לראשונה בהיסטוריה עומדים בני-האדם מול הכאוס. היציבות, החוק, התבונה והאלוהים מתפוררים מול תהליכים אלו והפרגמטריות, האקראיות, הדינמיזם חסר-הרחמים ונעדר הייעוד, אמות-המידה וה"משמעות" שירשו אותם פתחו שערים לחירות ולביקורתיות חדשים. לא זו בלבד שלא קיים עוד קוד מוסרי מוסכם אוניברסלי, או תשתית פילוסופית-רוחנית לכינונו של קוד שכזה – עצם אפשריותו מתמוססת לנגד עינינו לנוכח התהליכים הבונים את הסייברספייס ושאר הביטויים של המצב הפוסט-מודרני. כפי שמראים האנס יונס, אולריך בק וזיגמונט באומן, אותם כוחות ותהליכים שמוססו את אמות-המידה, מושגי היסוד והערכים שאפשרו חינוך הומניסטי ואת האוטופיה של התממשותו יוצרים מצב שבו אנו נעדרים מושגים, ערכים ואידאלים כלשהם, אנו חסרים את תנאי האפשרות של מילות יסוד ומייצגי מציאות שיפרנסו משמעות, ייעוד, אמות מידה ותודעה עצמית שיאפשרו ביקורת, טרנסצנדנציה ו"רוח".

כפי שקורנליוס קסטרואידיס מראה, הביקורתיות במציאות בת ימינו עוקרה מיסודה ואנו חיים במציאות פרגמטרית, אקראית, דינמית, חופשית, היברידית, המציעה מקסימיזציה של בחירות ליחידים "מצליחים" על פי חוקי המשחק וצווי האפנה, במחיר הוויתור על התשוקה לטרנסצנדנציה, לחריגה מהמובן מאליו, לצדק, ליופי ולאמת. החברה חדלה לתבוע את עצמה ואת ייעודה לדין וחשבון,¹⁴ קל וחומר שלא נותר בה אוויר לנשימתו של שגב החינוך ההומניסטי.

לא שאין בנמצא "מקום" לביקורתיות, שהרי האדם שהועמד על היסוד ההשרדותי-החייתי-התכליתי גרידא בתורת צרכן-יצרן יעיל בעולם הגלובליזציה, יודע שעליו להיות ביקורתי ו"יצירתי" כדי לשרוד ו"להצליח". אלא שביקורתיות זו אינה מעוגנת באוטופיה, באשכול מטרות, בסט ערכים או במסגרת פילוסופית-פוליטית מסוימת ומועדפת שניתן ממנה, בשמה ולמענה לחיות, למות, ליצור ולחנך. במסגרת הגלובליזציה הקפיטליסטית "לא רק הוליווד מביימת את מראית העין של החיים הממשיים המשוללים את הכובד ואת האינרציה של המטריאליות; בחברה הצרכנית של הקפיטליזם המאוחר 'חיי החברה האמיתיים' עצמם רוכשים באופן כזה או אחר את מאפייניו של הזיוף המבוים, שבו שכינינו מתנהגים בחיים 'האמיתיים' כשחקנים נכסטיסטים בהצגה... האמת האולטימטיבית של היקום הקפיטליסטי התועלתני ומשולל הרוח היא הדה-מטריאליזציה של 'החיים האמיתיים' עצמם, הפיכתם למופע ראוה".¹⁵ בחברה שכזאת איזה מקום נותר לרפלקסיה, לתבונה, לערכים הומניסטיים, ליצירות המופת ולאחריות כלפי ה"אחר" בקנה מידה אוניברסאלי ובמובנים חומריים, פוליטיים ופילוסופיים המאפשרים חינוך הומניסטי?

¹³ Jean Baudrillard, *The Consumer Society*, London: Sage 2005, p. 25.

¹⁴ Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity, 2005, p. 22.

¹⁵ סלבו ז'יז'ק, מטריקס – האחר הגדול והמציאות הוירטואלית, תרגם יאיר אור, תל אביב: רסלינג 2003, עמ' 12.

אולם הכוחות הממוססים את תנאי האפשרות של החינוך ההומניסטי לאוטונומיה והיריבים המצמצמים את אפשרויות התממשותו אינם מתמצים בתהליכים ובמרחבים אלו. אויב מר לא פחות אפשר למצוא ב"עולם הג'יהאד". מהו אותו "עולם הג'יהאד" העומד כנגד "עולם המק'וורלד"¹⁶ ומבקש להציג מולו אלטרנטיבה רוחנית, נפשית, פוליטית וחינוכית טוטאלית?

עולם הג'יהאד מייצג תגובת-נגד למשברי המודרניזציה ולכישלונות החינוך ההומניסטי לאוטונומיה. הוא מבטא נסיגה אל השבטיות הסתגרנית, אל קידוש הדוגמאטיות של המקומיות והאחריות כלפי אהבת המולדת, הדת, או כבוד המשפחה כניגוד ל"אחר", כאלטרנטיבה לקוסמופוליטיות הפתוחה, הביקורתית, הליברלית, הפלורליסטית, הדמוקרטית, הרציונלית. עולם הג'יהאד מתייצב כמזור וכאלטרנטיבה לחטאיו, לשגיונותיו ולחינוכו של ה"אחר" בכלל וזה ההומניסטי, בפרט. עצם קיומו של ה"אחר" נתפס כאן כבלתי-לגיטימי או בלתי-רלוונטי; איום מתמיד, שיש לפוצץ, להגלות, להשכיח, או לחנוך-מחדש ולגאול. עולם הג'יהאד יוצא נגד כל ביטוי של תלות, קומוניקציה חופשית בין שונות, נגד שיתוף פעולה חברתי "מופשט" ונגד הקוסמופוליטיזם, האינדיבידואליזם, הרציונאליות, ונגד ההומניזם כהנחת-יסוד, קל וחומר נגד החינוך ההומניסטי, הרפלקטיביות, הסולידריות הכלל אנושית ונגד כבוד האדם כבנה של הארץ הזאת. חשוב להדגיש כי עולם הג'יהאד אינו מייצג את תגובת-הנגד של תרבות האסלאם דווקא ואין הוא מייצג דווקא דת זו או אחרת. מדובר על מכלול עשיר של תגובות-נגד למאות שנות המודרניזציה, הקולוניאליזם, הפיגור והנסיגה אל האיד, אל האלימות המטהרת ואל התשוקה להתגבר על חטאו של טנטלוס ועל הבשורה הפרומתאית של הנאורות. גם בישראל היהודית יש לעולם הג'יהאד נוכחות חזקה ביותר, העומדת כנגד הנוכחות החזקה של עולם המק'וורלד על ביטוייה המגוונים. ש"ס, נטורי קרתא, הופעות אימים של "מוות לערבים" באצטדיוני בית"ר ירושלים ותכניות מתנחלים להקמת "מדינת יהודה" הם רק כמה מהמופתים של עולם הג'יהאד בישראל היהודית. כל אחת מהמגמות הללו, המעצבות את המציאות (לעולם לא באופן בלעדי, קפוא ומוחלט, אלא באורח דינאמי, סותרני ומגוון) שותפה לעיצוב תנאי מצב אנטי-הומניסטיים ולשכלול הדקדוק המושגי והאפשרויות הערכיות שבין מרחביהן אין עוד מקום לחינוך ההומניסטי רלוונטי, משפיע, פורה, המסוגל להטות את הכף ולהציע תפנית היסטורית – אף לא אופוזיציה תרבותית-חברתית-פוליטית-חינוכית של ממש.

הכוח השלישי המעצב תנאים חומריים ועולם מושגי וערכי שבין מרחביו אין מקום לחינוך ההומניסטי לאוטונומיה הוא הפוסט-קולוניאליזם; הן בגרסתיו הפוסטמודרניסטיות והן בגרסתיו המודרניסטיות המרקסיסטיות, הרב-

¹⁶ Benjamin Barber, "Jihad vs. Mc World", in Frank J. Lechner and Johan Boli, *The Globalization Reader*, Oxford: Blackwell, 2004, 29-35.

תרבותיות, הפמיניסטיות והאחרות. וזאת, הן במסגרת השיח האקדמי המשוגר כיום מהמחלקות ללימודי המזה"ת, לימודי תרבות, פמיניזם רדיקלי ותיאוריות קוויר והן במסגרות השיחים של הארגונים הבלתי-ממשלתיים והאופוזיציות הפוליטיות האנטי-גלובליסטיות, האנטי-מערביות והפונדמנטליסטיות הדתיות המעודכנות ביותר. את הצד הפוסט-קולוניאליסטי המודרניסטי מייצג אדוארד סעיד ואת הענף הפוסטמודרניסטי מייצג הומי באבא. גם כאן, מדובר הן ברובד של פעולה פוליטית קונקרטי (המתנהלת באתרים כגון הכנס האנטי-גזעני בדרכן 2001 והמסע להחרמת האוניברסיטאות הישראליות שכל כך הצליח באקדמיה הבריטית ב- מאי 2005) הן באידיאולוגיה המעצבת דפוסי שיח ומוסכמות: בשני המקרים מדובר בכוח המעצב אפשרויות ומגבלות חינוכיות מובהקות.

הן בגרסתיו המודרניסטיות הן בגרסתיו הפוסטמודרניסטיות הפוסט-קולוניאליזם הוא אויב מסוכן לחינוך ההומניסטי. יריב המעצים את הצלחת המסע האנטי-הומניסטי של עולם המק'ורלד, מזה ואת הטריומף האנטי-הומניסטי של עולם הג'יהאד, מזה. הוא תורם את חלקו במסמס המציאות החומרית, החברתית והאינטלקטואלית, שאפשרה את שגשוגו של החינוך ההומניסטי הן כאידיאל והן כפרקטיקה חינוכית קונקרטי. לשיח הפוסט-קולוניאליסטי ולפוליטיקה הפוסט-קולוניאליסטית תרומה חשובה בחישובי כמה מהמימדים הפרובלמטיים של החינוך ההומניסטי ובהצגת האופקים, המגבלות והאלימויות הסימבוליות והישירות של הקולוניאליזם הפוליטי, הכלכלי והתרבותי של המערב ואת המחירים שהיה על הקורבנות ועל המעוללים לשלם.

כאלטרנטיבה לחינוך ההומניסטי לאוטונומיה, החלופה הפוסטקולוניאליסטית לנאורות אינה מתיימרת להציע שחזור ביקורתי של האלימות הקולוניאליסטית כעומדת ביסוד ההומניזם בלבד; החלופה החינוכית הפוסט-קולוניאליסטית מבקשת להציע לא רק חזון של חיים עשירים ודו-קיום סימטרי הרבה יותר מהמעוף הליברלי המקובל אלא גם לסייע לעיצובה של בינזולתיות שוויונית וצודקת יותר.¹⁷ על פי תפיסה זו הקולוניאליזם המערבי משנה בהתאם לצרכיו את התנאים הכלכליים, הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים של קבוצות השוליים "שלו" ושל העולם השלישי. הוא הורס את התרבויות המקומיות וכופה עליהן לתפוס אפילו את עצמן, את ייחודן רק בתיווך הקטגוריות והסמלים של תרבות המערב. כתוצאה מכך התרבויות הלא-מערביות והעולם השלישי "מופצצות" ב"זוהמה" וב"רעש", המונע מהן להכיר בעושר הייחוד שלהן ועוצר בעדן מלתת דין וחשבון שהן כל כך חייבות לעצמן. אפיל הביטוי "תרבויות לא-מערביות" כבר כולל את ההגמוניה המערבית ואת ההזחה לשוליים של ה"אחר". בעודו מתיימר לפלורליזם ודווקא עד

¹⁷ אילן גור-זאב, "אדוארד סעיד כמחנך – פוסטקולוניאליזם וחינוך רב-תרבותי בישראל/פלסטין", בתוך אילן גור-זאב, לקראת חינוך לגלותיות, תל אביב: רסלינג 2004, עמ' 49.

כמה שהוא מחויב לכבוד האדם, לחירותו ולהשגבתו האוניברסלית, מזה והאינדיבידואליסטית, מזה, החינוך ההומניסטי נתפס כאן כאחת מזרועות תמנון הקולוניאליזם המערבי שאלימותו לא יודעת שובע וגבול.

החינוך ההומניסטי לאוטונומיה, על פי תפיסה זו, בשל מחויבותו לאוריינטליזם שממנו נגזרת תפיסת השחרור ההומניסטית של ה"אחר" הלא-מערבי, כמו עצם התפיסה של ה- the West and the rest, תפיסתו את המעמד האובייקטיבי והאקסלוסיבי של האוניברסליזם הנאור "שלו" ואמות-המידה המערביות שאותן הוא מבקש להשיט על ה"אחרים" כדי ל"הגביהם" או "לשחררם" נתפס כממד של מאבק תרבותי, פוליטי ואקזיסטנציאלי אקוטי. השיח שמתוכו מתחולל המאבק מתייחס לקשת עשירה של חוויות קרבון, כאבים, ונזקים כגון הגליה, דיכוי על רקע גזעי, מגדרי ואתני, והתנגדות לאלימות הרבגונית של המערב בהקשריהן הפילוסופיים, התרבותיים, ההיסטוריים והפוליטיים. נקודת המוצא כאן היא אי-השוויון שבין מנגנוני העיצוב, הייצוג והשיווק המערביים לבין אלה של קורבנותיו. בניגוד לקאנון המערבי ולערכים של "הלבנות" מטעימה האג'נדה הפוסטקולוניאליסטית את חשיבות הידע של המוחלשים, המוכפפים, הקורבנות של הפוליטיקה והפילוסופיה המערביים, שהחינוך ההומניסטי משכלל, מצדיק ומאפשר. אדוארד סעיד מסייע כאן בחשיפת מנגנוני הייצוג של ה"אחר" ושל האני, במסגרת הכינון של הזהות הקולוניאליסטית של המערב וזיקתו האוריינטליסטית. מנגנון ייצוג זה אינו מהווה עיוות של המסורת הרציונליסטית והאידיאליים של החירות, השיחרור והפלורליזם, אלא דווקא ביטוי מזוקק של הצלחתם המסחררת. הוא גוזר את האלטרנטיבה הפוסטקולוניאליסטית מהנחות-המוצא ההומניסטיות-הליברליות ומציע עמדה ביקורתית, הכוללת חזון של מימוש העידית שבחינוך ההומניסטי במסגרת האג'נדה הפוסט-קולוניאליסטית. כאן עדיין נשמרות הקטגוריות המודרניסטיות המסורתיות של רציונליות, אוניברסליזם, זכויות האדם, משמעות, דיאלוג וביקורת. בגרסת פוסטמודרניסטיות משוכללות של הפוסטקולוניאליזם, כגון בעבודותיו של הומי באבא ובמידה פחותה בכתביה של ג'יאטרי-צ'קרבורטי ספיבק עומדות למשפט הקטגוריות הללו ולא הפרקטיקות של הקולוניאליזם המערבי בלבד. מהדיון הפוסטקולוניאליסטי בייצוג הסוטה של הקולוניאליזם המערבי מתפתח דיון עקרוני יותר במהותו של הייצוג ובטבעה של השפה.

הפוסטקולוניאליזם של באבא המבטא באופן מזוקק את הזיקה שבין הפוסט-מודרניזם כשיח לבין הפוסט-קולוניאליזם כפוליטיקה תרבותית אלטרנטיבית. עבודתו עומדת בניגוד למפעלו של אדוארד סעיד ובמיוחד לאג'נדה של חסידיו הרבים המבקשים לחלץ מתוך הגותו פרקטיקה של שחרור וצידוק אידיאולוגי לכל אלימות של "המוכפפים" ולהתכנסות בסגירות, בדוגמטיות, בצרות האופקים ובאלימות כלפי ה"אחרים" שבתוך קבוצות השוליים

והחברות של העולם השלישי. אלה, במאבקם באתנוצנטריזם המערבי, מצמיחים גזענות חדשה, אוריינטליזם מהופך. הגזענות החדשה, שמולידה האג'נדה הפוסטקולוניאליסטית אינה מותרת מקום לדיון הפוסט-סטרוקטורליסטי במהותו של מעשה הייצוג ובטבעה של השפה. בה בעת אין האג'נדה הזאת מאפשרת תנאים להתפתחותו של חינוך הומניסטי הן מבחינת ההסתברויות הפוליטיות והחומריות הן מבחינת האפשרויות המושגיות, הדימיון הרגשי ואשכול הערכים הרלוונטי. הפוסטקולוניאליזם של באבא ייחודי בכך שלצד הקרקוע של הנחות-המוצא הערכיות והמושגיות של ההומניזם הוא מציע את הבכורה של האקראיות, החלקיות והעירוב של מין-בשאינו-מינו – ולא חזון של "שחרור", "גאולה" ומתן "קול" למושתיקים.

לא זו בלבד שעוברים כאן דקונסטרוקציה רדיקלית החזון חינוכי ההומניסטי, הנישא על כנפי הנחות-מוצא מושגיות אוניברסליסטיות כגון "טבע האדם" או "יעודו של האדם" ו"בגרותו" אלא שכל תפיסות החינוך ה"משחררות", ה"משיבות", האוניברסליסטיות, הנשענות על מושגי "סובייקט", מעמד, קולקטיב, נרטיב, או מטא-תיאוריה עקיבה, מאוחדת, ההולכת אלי-ייעודה (גם אלה הפוסט-קולוניאליסטים) – מפורקים כאן ומוצגים כנאיביות, מכשילה-דכאנית. האלטרנטיבה של באבא, במידה ואפשר להשתמש בניסוחים שכאלה לגבי הגותו, הינה תוצר פרגמנטרי, שברירי, רגעי, של הליכה מתוך ובין הסדקים שבחינוך הקולוניאליסטי ו"התנגדות" לקולוניאליזם התרבותי, המאירה-משמרת, לרגע, מומנטים של התרבות השולית עד כמה שגם היא הופכת אובייקט להתגברות ולא לאידיאולוגיה של שימור וסתגרות.¹⁸ מיהו ה"הלך"? מיהו הנודד הזה, מפרק הנרטיבים והמניפולציות, שעליו מדבר באבא, בעקבות פוקו ודרידה? על כך לא נוכל להשיב כאן אלא באופן הבא: אין המדובר לא בסובייקט האוטונומי, בעל הזכויות, הכבוד והפוטנציאל הרציונלי, הסולידרי, האסתטי והמוסרי של קאנט והחינוך ההומניסטי המודרני מאז קומניוס ועד תיאודור אדורנו, מרתה נוסבאום, אלן בלום ונמרוד אלוני וגם אין זה הסובייקט כאינדיבידואל או כקולקטיב במובן שהשיח הפוסט-קולוניאליסטי של אדוארד סעיד מתייחס אליו כאל שער וסוכן השחרור האנטי-קולוניאליסטי האפשרי.

אולם בין כך ובין כך, השיח והפוליטיקה הפוסט-קולוניאליסטיים מתאחדים בגרסתם הלא-פוליטית לתהליכים הפוסטמודרניסטיים ותורמים את חלקם לשכלול הדה-הומניציזיה של המציאות: הגלובליזציה הקפיטליסטית, המקדונלדיזציה של התרבות, הפרגמנטריות, והיעדר הבטחון, אי-היציבות והאמביוולנטיות של הקיום, של הזהות, של הערכים, של המושגים, של האפשרויות האסתטיות, של אמות-המידה המוסריות והאוריינטציה הרוחנית. כיום כל

¹⁸ Homi Bhabha, "The postcolonial and the postmodern", in Simon During, *The Cultural Studies Reader*, London: Routledge 2005, pp. 189-208.

אלה אינם אלא אבר מאבריו של עולם המק'ורלד והם מבטאים את המעבר ממודרניזציה לגלובליזציה ומייצור, ייצוג וצריכה פורדיסטיים לאלה הפוסט-פורדיסטיים. בגרסתם הפוליטית, המחויבת לשחרור ולהתנגדות חוברות מגמות פוסטקולוניאליסטיות אלו לעולם הג'יהאד.

הכוחות והתהליכים ששוחזרו כאן אינם כה מבודדים וזרים זה לזה. באופנים שונים, משתנים ואלף פנים ומסכות הם נמסכים זה בזה, מתנגשים, מפרים, ומשעתקים זה את זה במסגרת הקואליציה האנטי-הומניסטית שהם מחויבים לה. לא זו בלבד שאין כאן כוחות מבודדים, הפועלים בזירות שונות, בזמנים שונים באופן עצמאי ומובהק, אלא שעצם הצדקת תיחומם, זהותם ומובהקותם של כוחות אלו בעייתית ביותר. בין כך ובין כך, פועלות דינמיקות סימבוליות, כלכליות, טכנולוגיות ואקולוגיות למסמוס תנאי האפשרות של החינוך ההומניסטי ולהטיית הביקורת על החינוך ההומניסטי ולעיתים אף מימדים ממימדיו לטובת ניכוס המימדים הביקורתיים, המשחררים והמשגיבים לטובת התגבשותה של טוטאליות אנטי-הומניסטית, אנטי-נאורה, הקורמת עור וגידים למולנו, מעלינו, מתחתינו ובתוכנו. לאחר שהראנו כי הדבקות בחינוך ההומניסטי המסורתי משקפת את תהליכי הגלובליזציה, מזה והפרגמנטציה, ההיברידיות והיחסיות הדוגמאטית והניהיליסטית, מזה, עלינו לשאול את השאלה הגדולה: האם ניתן עדיין להציל את החינוך ההומניסטי לאוטונומיה, או אולי, למצער, משהו מרוחו של ההומניזם גם בטוטאליות האנטי-הומניסטית בת ימינו? ובמילים אחרות: האם אפשר להציע מסגרת רעיונית ומעשית לחינוך לאוטונומיה, ששורשיו יונקים ממעיינות ההומניזם על אף הכול וכנגד כל הנסיבות בנות דורנו, עידן "מות הסובייקט", האקסטזיס של מזבח-מעשה הצרכנות והמירוק-המטהר הקורא להישאבות לתוככי אינסופיות הטוטליות הארוטית של בולמוס הקדמה הטכנולוגית ההופכת תנאי לעצם קיומה של אנושות החותרת במסגרת תהליך זה עצמו במרץ לקראת השמדתה-העצמית?

התשובה שאני יכול להציע לשאלה זו הינה: לא. אין בידי החינוך ההומניסטי להושיע. ואין להושיע את החינוך ההומניסטי בימינו אלא במחיר הטרנספורמציה שלו לניגודו. האם בכך יש לראות וסף פסוק? לא. אין לראות בכך סוף פסוק. התחלה חדשה אינה אפשרית על פי דרישתם של המדוכאים, הסובלים או המאוהבים. היא עשויה להופיע, אם בכלל, רק פתע-פתאום, מבחוץ, באופן בלתי-צפוי, מעבר לאופק, ותמיד מתוך השפע בלבד. ועד אז? עד אז הבריאה מתחדשת, במובן-מה, מידי רגע, בהקשרים מקומיים, מקרוסקופיים ולרגעים אף בהקשרים גלובליים, כל רגע מחדש. בהולדה, בכל מעשה הולדה ובעצם אפשרות מעשה ההולדה חפון הסיכוי לשינוי, לסירוב לתת לעובדות את המילה האחרונה. בין שני קרניים אלו עשוי להתחולל החינוך-שכנגד.

החינוך-שכנגד, אינו בגדר גרסה חינוכית חדשה, ואין הוא מבקש להציל את החינוך ההומניסטי מגורלו ל"הצליח" באופן נורא, או להיכבש על ידי אלטרנטיבות אנטי-הומניסטיות רעננות שופעות חיות ורצון ליצרנות חודרת-כול, שאינה מותירה מקום לחירות האדם, ליצירתיות אותנטית, לאהבת החיים ולשאר הרוח האנושי. החינוך-שכנגד אינו יוצא לדרך מצויד בשק הערכים, האידיאלים, האינטרסים והמגבלות של ההומניזם ועם זאת הוא הומניסטי במובן העמוק והראשוני ביותר: האחרות של היחיד, יצירתיותו, חירותו והסולידריות לא עם ה"אחר" בלבד, אלא עם הקוסמוס כולו, מתוך אהבת החיים המממשת את האימפולס הראשוני של ההומניזם: טרנסצנדנציה, חריגה מהמובן-מאליו, יציאה מ"עבדות" ל"חירות" במובן של כניסה למאבק על התגברות ארוטית על שליטת שרירות העובדות וכורח האלימויות, חריגה מכל-יכולתו של האל, מצווי שלטון המסורת, הרודן או אף ממוסכמות ומהוראות הכרעת הרוב הדמוקרטי במציאות שאינה דמוקרטית אמתית.

החינוך-שכנגד אינו גרסה חינוכית נוספת, המתימרת לעצב את הטוטאליות החברתית-תרבותית ולקבע במקום הראוי את היחיד ברגע ההיסטורי הנתון. האוטופיה שלה היא אוטופיה נגיבית ואין היא מכוונת לקולקטיב אלא ליחיד, לא לחיוב אלא לשלילה, לא לציות אלא לאחריות, לא לאמת אלא לנוכחות היעדרה, בדרך לעשיית הטוב. החינוך-שכנגד מקבל חלקים חשובים מהביקורת הפוסטמודרניסטית, את השחזור האלטרנטיבי של התיאוריה הביקורתית ושל הפדגוגיה הביקורתית, של לימודי התרבות, הפמיניזם הראדיקלי והיסודות הפוסט-סטרוקטורליסטיים של השיח הפוסט-קולוניאליסטי. כל זאת כדי להציע רובד של עמדה ביקורתית עצמאית, המסוגלת לפענח את האינטרסים, הטקטיקות והנחות-המוצא של מנגנוני העיצוב, הייצוג והשיווק של "המציאות" וכדי לאתגר את ה"מקום" שהמערכת מכינה לכל אחד ואחת במסגרת מגבלות, כללים, אפנות ואפשרויות "התנגדות" הגזרות מראש כך שישעתקו את הסדר הקיים וישכללו את הפרודוקטיביות של ה"אני" בתורת לא-אני, בתורת משהו ולא בתורת מישהו. פעולה חתרנית של דקונסטרוקציה, של ביקורת מהשוליים והעצמת "הקול" של המושתקים, כמוכפפים והממושטרים באופן סימבולי וישיר, כנגד רצונם ומתוך תודעתם הכוזבת – עושה הבדל. אולם לא זו בלבד שאין באסטרטגיות אלו של סידוק המובן-מאליו משום ערעור מנגנוני ההסוואה, ההצפנה וההעצמה של הסדר הקיים – אין בהן משום מתן כבוד ראוי למוטיבציה היסודית של ההומניזם! עם כל חשיבותם, אין מאמצים אלו חורגים מכדי גרסה משוכללת ומתונה במיוחד של החינוך המנרמל, שעניינו האחרון אינו אלא הכפפת דוגמה, השטת תשוקות מגבוה וכפיית אשכול ערכים או ביטויים אחרים של שכחה-עצמית וסירוב לעמידה מול החיים כהיות-לקראת-בעולם.

כדי לתת כבוד ראוי ליסוד המכונן של ההומניזם, לאחריות למאמץ החריגה מ"הנתון", על החינוך-שכנגד להתגבר על כל זימון, פיתוי, הכשרה-עצמית להיענות לקריאתן של הִכְבְּרִיּוֹת (thingness) והסתמיות, הממוססות את אחריותו של ה"אני". בישראל חשוב לומר זאת בקול רם במיוחד, על החינוך-שכנגד להתגבר על כל ביטוי מביטוי של הקולקטיביזם וכמובן שעל הלאומיות ולא על הלאומיות הישראלית והפלסטינית בלבד. החינוך-שכנגד מתחיל ברובד הזה, הקולקטיביסטי, "החיובי" ופונה אל ההכשרה-העצמית להתגברות על הזימון לשכחה-עצמית, על דרך ההיענות ל"אחר לחלוטין", ל"עדיין לא" ולאפשריותה הקונקרטית של האוטופיה הנגטיבית.

החינוך-שכנגד מתחיל בהתגברות על מה שלומדנו, ב- dislearning, או במילים אחרות, בסירוב לזימון לשכחה-עצמית ובאמירת "הן" מתוך אהבת החיים לאתגרים, לסכנות, ליצירתיות האותנטית, לחיים הגלויים-היצירתיים-המסוכנים ולנפלאותיהם. הוא אומר "כן" למסורת ההומניסטית ולקאנון, אבל גם כדי לאתגרם ולחרוג מאופקיהם המגבילים; הוא אומר "כן" לביקורת, טרוד בה – ומכשיר לה נתיבים ונושאי לפידים, כדי לחשוף את החינוך המנרמל כאלמות יצירתית; אולם הוא עושה זאת לא כדי להתקבע בדוגמטיות "רדיקלית", בנרגנות ובאמירת הלל למובן-מאליו של הקורבנות ואלמות-הנגד שלהם.¹⁹

החינוך-שכנגד מאתגר את מושג ה"ביקורת" ו"החינוך הביקורתי" בדרך להתגברות לא רק על מושגי הלמידה, האמת וה"אנחנו", אלא אף על התיחום שבין אימנציה וטרנסצנדנציה, הרגע והנצח, היש והאין. הנומדיות הזאת, מבטאת סירוב לכל "בית" תיאורטי, שבטי, או פסיכולוגי, אולם אין היא מבטאת הומלסיות מופשטת וריקה: זוהי אקזיסטנציה של היות הומלס ובן-בית בעת ובעונה אחת ולעיתים בן-בית, כלומר, גולה, בבתיים רבים מאוד בעת ובעונה אחת. חינוך-שכנגד מעין זה הוא "מעשי" וקונקרטי מאוד והוא מבטא שיבה לזיקה האורגינאלית אל הגוף והקוסמוס, השירה והריקוד, האינטלקט והאתיקה, האחריות והחירות. במקום אחר הצגתי באופן מסודר ומפורט את ההיבטים החיוביים והקונקרטיים של החינוך שכנגד,²⁰ וכאן אסתפק בשורה התחתונה: החינוך-שכנגד הינו חינוך לגלותיות, לאהבת החיים ולחריגה-מאלתרת-תמיד. ברגע ההיסטורי המכלכל את תהליכי הגלובליזציה הקפיטליסטית, "גמישות השוק", "חברת הסיכון", תרבות הצריכה" והאלטרנטיבות של עולם הג'יהאד, מזה והגזענות-החדשה מבית היוצר של הפוסט-קולוניאליזם, מזה, מיצוי גרעין ההומניזם מתמש כאן: "החינוך-שכנגד הוא חינוך לאהבה, ליצירתיות ולשמחה, בטוטליות האינסופית של הרגע, והוא מעשיר את המתח שבין הדחף למימוש הרצון החופשי לבין

19 Ilan Gur-Ze'ev, "Toward a nonrepressive critical pedagogy", *Educational Theory*, 48:4, 463-486.

20 Ilan Gur-Ze'ev, "critical theory and critical pedagogy today – toward a new critical language in education", in Ilan Gur-Ze'ev (ed.), *Critical Theory and Critical Pedagogy Today – Toward a New Critical Language in Education*, Haifa, Faculty of Education, University of Haifa 2005, pp. 7-34.

התגובה היצירתית, ומעצים את אפשרויות העמידה המוסרית בהרף המשתנה, שהוא גם היסטורי וגם אינסופיות דימונית קונקרטית. חינוך-שכנגד שכזה, המעוצב בהשראת האחריות להתגברות על המסר של החיים גרידא כמטרת החיים, חורג מההומניזם הנאיבי ומהאנטי-דתיות שהמודרנה פיארה רק כדי להעצים את היגיון השוק ואת קסמי הפיתוי של מכונת העונג, המשכיחה מהאדם את אחריותו לזימונם של 'האחר לחלוטין' וה'עדיין לא'; בחינוך-שכנגד טמון פוטנציאל ארוטי, העורג להתממשות ולהשגבה לקראת חיים אתיי, ליצירת עצמו ולהושטת יד לאחרותו של ה'אחר'²¹.

יצירת היחיד את עצמיותו ויצירת היחד עם ה"אחר" מתוך אחדותא עם עושר הקוסמוס וקשירה מחודשת של הקשרים שבין האתי, האינטלקטואלי, האסתטי, הפוליטי והגופני והקוסמי מתחילה באהבה. באהבה עצמית ובגילוייה הקונקרטיים בשמחה-יוצרת. החינוך-שכנגד מבטא זיקה ומתבטא במכלול שבו היצירתיות השמחה (העשויה לכלול גם סבל ונזקים כבדים) מקבלת מקום מרכזי. יצירתיות אותנטית בקול, בתנועה ובמילים, ובמתן מקום מחודש לא לדיוניסיות בלבד אלא אף לאפולוניות של הארכיטקטורה, השירה, הריקוד, המדע, הטכנולוגיה ויצירת ה"אנחנו" הבלתי-כובשניים; במסגרת החינוך-שכנגד אלה מוגדרים-מחדש לאור ההתגברות על עקרון התכליתנות. זוהי יצירתיות מאלתרת-תמיד כל רגע מחדש לאור האוטופיה לא כלפי הרגע בטוליות של אינסופיותו בלבד, אלא גם כלפי ההיסטוריה והתנאים המטריאליים, החברתיים והקונקרטיים. לנוכח עולם המק'וורלד, עולם הג'יהאד והאלטרנטיבה הפוסטקולוניאליסטית חייב חינוך-שכנגד לעסוק באופן ספציפי, קונקרטי ושיטתי בזוועה, בסבל, בעולם ללא אמיתות גדולות ש"המשמעות" גלתה ממנו ואף התשוקה למשמעות הפכה בו לנלעגת. חינוך-שכנגד מעין זה מממש את התובנה ההומניסטית היסודית כעניין להזמנה ולא להנחלה, ליחידים ולא לקולקטיבים והוא אוטופי במהותו. אלא שזוהי אוטופיה נגיבית עד כמה שהיא קונקרטית. הנה כי כן, דווקא תהליכי הגלובליזציה הקפיטליסטית, הייצור הפוסט-פורדיסטי ושאר ביטויי המצב הפוסט-מודרני ההופכים את מסורת החינוך ההומניסטי לאוטונומיה לבלתי אפשרית הופכים את החינוך-שכנגד לרלוונטי כיום יותר מתמיד.

²¹ אילן גור-זאב, לקראת חינוך לגלותיות – רב-תרבותיות, פוסט-קולוניאליזם וחינוך-שכנגד בעידן הפוסט-מודרני, תל אביב: רסלינג 2004, עמ' 197.

